

Κωστής Ζώης

Το ΒΛΕΜΜΑ ΤΟΥ ΣΚΗΝΟΘΕΤΗ

Συνέντευξη στη Δήμητρα Παυλάκου

Μανδραγόρας: 1895-1995. Εκατό χρόνια κινηματογραφίας. Ποιες στιγμές κατά τη γνώμη σας πρέπει να μνημονεύουμε;

Κωστής Ζώης: Στα εκατό αυτά χρόνια υπήρξαν αρκετές κορυφαίες στιγμές για τον κινηματογράφο. Κορυφαίες στιγμές σημαίνει κορυφαίες ταινίες και οι σπουδαίες ταινίες είναι έργα των δημιουργών. Έτσι, αναφέροντας τους σκηνοθέτες της προτίμησής μου, καλύπτω και την απάντηση: Ζορζ Μελιέ, Τσάπλιν και Γκρίφιθ, Φριτς Λανγκ και Μουρνάου, Λίζενστάν και Ντοβζένκο, Φλέρεντνι και Γιάρις Ήβεν, Όζου και Κουροσάβα, Εποστάιν, Ντράγγερ και Ουέλς, Μπέργκμαν και Φελίνι, Αντονιόνι, Αλαίν Ρεναι, Φοσμπίντερ και Ταρκόφσκι.

Μ: Έχετε επιδοθεί στο ντοκιμαντέρ. Πόσο διαφέρει αυτή η δημιουργία από τα φιλμ με σενάριο και ηθοποιούς;

Κ. Ζ: Είναι θέμα εξάρτησών. Στο ντοκιμαντέρ έχεις λιγότερες εξαρτήσεις από τις ταινίες με υπόθεση. Εδώ εξαρτάσαι μόνο από τον εαυτό σου, από το βλέμμα σου πάνω στα γεγονότα και από την τύχη που ενδεχομένως θα έχεις ή όχι κατά τη διάρκεια των γυρισμάτων. Σε μια ταινία με ηθοποιούς κινδυνεύει να χάσει το αρχικό σου όραμα μέσα από τη διαδικασία των γυρισμάτων, όπου επεμβαίνουν καθημερινά πολλοί και αστάθμητοι παράγοντες, μεγάλο συνεργείο, ένα κείμενο που σε δεσμεύει, «κάλπικτοι» χώροι, παλιοί ηθοποιοί με διαφορετικές προσωπικότητες που είναι αρκετά δύσκολο να υπηρετήσουν την αρχική σου σκέψη. Βέβαια και στο ντοκιμαντέρ δεν υπάρχει ακριβής απεικόνιση της πραγματικότητας, γιατί επεμβαίνει καθοριστικά το βλέμμα του σκηνοθέτη μέσα από τη διαδικασία του μοντάζ, σπουδαιότερο όμως είναι μια μορφή με περισσότερη γνησιότητα και καθαρότητα από τη μορφή των ταινιών με υπόθεση.

Μ: Μετά την προβολή του ντοκιμαντέρ σας για τη Λέρο, κινητοποιήθηκε ολόκληρο το σύστημα υγείας. Δημιουργήθηκαν ξενώνες. Κάτι άρχισε να αλλάζει στην αντίληψή μας για την ψυχική υγεία. Αισθάνεστε δικαιωμένος μετά απ' όλα αυτά;

Κ. Ζ: Τους «Αζήττους», το ελληνικό κανάλι τους έδωε ύστερα από οκτώ ολόκληρα χρόνια και χάρη στην επιμονή του Ριχάρδου Σαμερλίτη. Κανένα δεν ενδιέφερε ν' αλλάξει το σύστημα υγείας και βέβαια δεν άλλαξε. Μικροβελτιώσεις στους χώρους έγιναν, το ντεπώ της Λέρου υπάρχει ακόμη. Η ενόχληση ήρθε από το εξωτερικό όπου παιχθήκε η ταινία, ψυχιατρικοί κύκλοι της Κοινότητας διαμαρτυρήθηκαν κι έγιναν αυτές οι βελτιώσεις. Όμως το θέμα κι ο στόχος μου δεν ήταν να γίνουν μικροβελτιώσεις, αλλά να κλείσει η Λέρος, να κλείσουν όλα τα άσυλα και όσοι ψυχασθενείς είχαν ανάγκη παρακολούθησης, να μεταφερθούν στις πρωτεύουσες των νομών κατοικήσιμους, σε ειδικά οικοτροφεία όπου θα ήταν πολύ ανθρώπινη η διαβίωσή τους. Δεκατρία χρόνια μετά τους «Αζήττους», τα ντεπώ της Λέρου, του Λαφίνου, του Δρακοκάπτεου, της Πέτρος Ολύμπου και άλλων ασύλων παραμένουν και οι αζήτητοι εξακολουθούν να είναι αζήτητοι...

Μ: Ακολούθησε «Το βλέμμα» κατά γενική ομολογία είναι ό,τι καλύτερο πέρασε από την ελληνική τηλεόραση. Μίληστε μου γι' αυτό.

Κ. Ζ: Ας μην είμαστε υπερβολικοί! υπάρχουν και άλλες αξιόλογες δημιουργίες στα κρατικά βεβαίως κανάλια. Βλέποντας στην τηλεόραση πολλά ξένα ντοκιμαντέρ για τα ζώα, κάτι δε με κάλυπτε ολοκληρωτικά. Και όταν σκέφτηκα πως δεν υπάρχει καμιά ελληνική σειρά γι' αυτό το θέμα και αποφάσισα την παραγωγή της, συνειδητοποίησα και αυτή την έλλειψη: καμιά σειρά δεν αναφερόταν στη σχέση του ανθρώπου με τα ζώα, με αξιώσεις ντοκιμαντέρ, όσο βέβαια επέτρεπαν τα οικονομικά της Ε.Ρ.Τ. για μια τόσο φιλόδοξη σειρά.

Γύρισα τρεις φορές ολόκληρη σχεδόν την Ελλάδα, συγκέντρωσα εξαιρετικό υλικό – κρίμα που δε γυρίστηκε σε φιλμ αλλά σε βίντεο... – είχα και μεγάλη τύχη κατά τη διάρκεια των γυρισμάτων, όπως είπα και πιο πάνω, και συνεργάστηκα με αξιόλογους ανθρώπους σε διάφορους τομείς, το Χρόνη Μίσσιο, την Αλόη Σιδέρη, τη Λιάνα Αλεξανδρή, το Γρηγόρη Τσουνη, το Δημήτρη Ληγάδη και πολλούς άλλους που έλαβαν μέρος στη σειρά με διάφορους τρόπους.

Εκείνο που έκανε εντύπωση από την προβολή των πρώτων επεισοδίων, ήταν ακριβώς αυτή η αρχική ιδέα: πώς συμπεριφέρεται ο άνθρωπος στα ζώα. Για πρώτη φορά φάνηκε η εξουσιαστική, αυταρχική και προσηλητική θέση του ανθρώπου απέναντι σ' έναν απροσπάτετο οδύσσοτο σκύλο, σ' ένα μοσχάρι που αρφάζεται χωρίς λόγο και χωρίς αναισθητικό, στις κακοποιήσεις κάθε μορφής απέναντι σε αθάνα πλάσματα.

Μ: «Το βλέμμα» ισορροπεί μεταξύ συγκίνησης και εναισθητοποίησης. Πώς το κατορθώσατε;

Κ. Ζ: Όπως θα καταλάβατε και από τους σκηνοθέτες που προτιμώ, μου αρραίο ο ψυχολογικός κινηματογράφος, ο βαθύτατα ανθρώπινος, ο κινηματογράφος του δημιουργού, δηλαδή ο κινηματογράφος που «εκθέτει» το δημιουργό του. Μια ταινία ή ένα ντοκιμαντέρ δεν δεχόμται να είναι ένα ψυχρό δοκίμιο, μια εγκεφαλική μόνο κατασκευή, οπότε γιατί να μη γίνει απευθείας ένα δοκίμιο γραπτού λόγου, αλλά να περιέχει και το στοιχείο της συγκίνησης. Όταν δεν υπάρχει υπερβολή, τότε το έργο λειτουργεί και νοητικά, τότε μπορεί και να εναισθητοποιήσει τον αποδέκτη του, να σκεφτεί και ν' αλλάξει τη θέση του για τα γεγονότα που βλέπει.

Μ: Πώς συνδυάζετε τα πλάνα μ' αυτή την καταπληκτική μουσική επένδυση; Πώς διαλέγετε τα μουσικά κομμάτια;

Κ. Ζ: Όταν κάνω το μοντάζ μιας σκηνής νιώθω τον εσωτερικό ρυθμό της, το νοητικό της περιεχόμενο αλλά και τη συγκινησιακή της φόρτιση. Αποτέλεσμα όλων αυτών των ταυτόχρονων ερεθισμάτων είναι να επιλέγω μια συγκεκριμένη μουσική που προσθέτει την εικόνα και την κάνει πιο αποτελεσματική. Ίσως μερικές φορές, η επιλογή μιας συγκεκριμένης μουσικής να παίζει και πρωτεύοντα ρόλο στη σκηνή, όπως αυτό το ρόλο μπορεί να τον παίζει και μια συγκεκριμένη φράση.

Μ: Θα συνεχίσετε στην περιπέτεια του ντοκιμαντέρ ή θα στραφείτε στον κινηματογράφο;

Κ. Ζ: Δεν ξέρω αν εννοείτε την περιπέτεια της τηλεόρασης και όχι του ντοκιμαντέρ, γιατί το ντοκιμαντέρ είναι ο πιο καθαρός κινηματογράφος. Όταν γυρίζω ντοκιμαντέρ νιώθω αυτό που λέει ο Ιεζέκιλ: «έπεσον επί πρόσωπόν μου», και τι πιο μαγευτικό υπάρχει όταν δημιουργείς επί του προσώπου σου, δηλαδή εσύ και το ανυποψίαστο υλικό σου: ένα τοπίο, ένα ανθρώπινο πρόσωπο, η αθωότητα των ζώων, οι ποικίλες σχέσεις όλων αυτών.

Μ: Ποιες είναι οι απόψεις σας για τον ελληνικό κινηματογράφο. Πώς διαγράφεται το μέλλον του;

Κ. Ζ: Τον ελληνικό κινηματογράφο πρέπει να τον δούμε στις σωστές του διαστάσεις, χωρίς καμιά διάθεση υπερβολής και κουφιού εθνικισμού. Πρόκειται για μια μικρή κινηματογραφία που έδωσε και θα δώσει ανάλογα δείγματα, όπως και άλλες μικρές χώρες. Έτσι και η δική μας δεν έβγαλε και δεν μπορούσε να βγάλει έναν Μπέργκμαν, έναν Αϊζενστάιν ή έναν Ντράγγερ.

Έτσι το μέλλον του κινηματογράφου μας θα είναι μια συνέχεια του παρελθόντος του: φτηνές ταινίες που απευθύνονται σε ελάχιστο κοινό

ΚΙΝΗΜΑΤΟΓΡΑΦΟΣ

και που δεν αποβένουν ποτέ τα έξοδά τους και μαζί ταινίες δημιουργών που ποτέ δε θα πάψουν να υπάρχουν. Ταυτόχρονα, θα έχει να παλέψει με τις ζένες παραγωγές, με τον αμερικανικό πολιτιστικό ιμπεριαλισμό, με τις ευρωπαϊκές συμπαραγωγές και όλα αυτά θα κάνουν εξαιρετικά δύσκολη τη ζωή και τη δυνατότητα έκφρασης ενός ανεξάρτητου δημιουργού. Μιλώ συνέχεια για τους δημιουργούς, γιατί πιστεύω στον κινηματογράφο των δημιουργών και όχι των παραγωγών, των διαφημιστών, των τραπεζών και των (κυριολεκτικά...) γραφείων εκμεταλλεύσεως.

Μ.: Το Ελληνικό Κέντρο Κινηματογράφου άλλοι το ευγνωμονούν κι άλλοι το κατηγορούν. Εσείς;

Κ. Ζ.: Αν και το Κέντρο με χρηματοδότησε μόνο μια φορά, μόνο για ντοκιμαντέρ και μόνο με ελάχιστα χρήματα και πολλές προτάσεις μου απορρίφθηκαν από τις ανώνυμες επιτροπές του, η άποψή μου είναι θετική για την παρουσία του στην εθνική κινηματογραφία. Μας απάλλαξε από την παντοδυναμία των καθαρά εμπορικών κινήτρων του κινηματογράφου - Φίνους, Κοραγιάννηδες και ενοίκους του «όλιγοντά» της πλατείας Κάνιγγος, που έβλεπαν την ταινία, τους σκηνοθέτες και τους ηθοποιούς σαν ένα περιφερόμενο ανά την επικράτεια Ντάτσου με πατάτες - και χρηματοδότησε τον κινηματογράφο των δημιουργών.

Και στο σημείο αυτό έγιναν λάθη. Χρηματοδοτήθηκαν, και μάλιστα αρκετές φορές, σκηνοθέτες που αποδεδειγμένα ήταν κάκιστοι, που το προηγούμενο έργο τους δεν είχε κανένα εχέγγυο - έγιναν χρηματοδοτήσεις και μοιραίες χρημάτων με καθαρά κομματικά κριτήρια, τόσα το ένα κόμμα, τόσα το άλλο - οι ίδιοι άνθρωποι περνούσαν από όλα τα πόστα και τις επιτροπές που ήταν σχετικές με τον κινηματογράφο, τη μια χρονιά το μέλος του Κέντρου έδινε χρήματα σε κάποιον που την επόμενη χρονιά ήταν μέλος του Κέντρου και χρηματοδοτούσε τον προηγούμενο και όλο αυτό το αλισβερίο γινόταν στις πλάτες όλων μας.

Ακόμη και σήμερα το Κέντρο δεν έχει διαμορφώσει μια σωστή εθνική κινηματογραφική πολιτική, οι αποφάσεις του δεν έχουν διαφάνεια και όλα κινούνται στο ημίφως των διαβρωχών. Είναι εναντίον των επιτροπών που παίρνουν αποφάσεις, είναι εναντίον των πολυάριθμων ατόμων στις επιτροπές, όπου τελικά κανένας δεν είναι υπεύθυνος για την έγκριση ή την απόρριψη μιας πρότασης. Το Κέντρο θα πρέπει να διευθύνεται από έναν πρόεδρο που θα παίρνει την ευθύνη για όλες τις χρηματοδοτήσεις των ταινιών.

Να υπάρχουν επιμέρους συμβουλευτικές επιτροπές, αλλά ένας να είναι υπεύθυνος για το ποιες ταινίες θα γίνουν ή όχι. Ας υπάρξει ατομική ευθύνη για να ξερούμε επιτέλους... τίποσ είναι το παιδί. Γι' ό,τι συμβαίνει τώρα κανείς δεν είναι υπεύθυνος. Αυτή την ατομική ευθύνη την είδαμε για πρώτη φορά στη χώρα μας στο φεστιβάλ κινηματογράφου, όπου ο διευθυντής του αποφάριζε τελεσίδικα για τις συμμετοχές. Και βέβαια δικαιώθηκε πανηγυρικά.

Μ.: Όσοι απέμειναν στα 16mm και δεν προχώρησαν στο βίντεο, κάποια στιγμή βρέθηκαν μετέωροι και άνεργοι. Οι τηλεταινίες θα καταβροχθίσουν τελικώς το σινεμά;

Κ. Ζ.: Οι τηλεταινίες το μόνο που καταβροχθίζουν είναι ο εαυτός τους και τα ελάχιστα χρήματα που δίνει και καλώς δίνει επιτέλους η ΕΡΤ. Κι αν υπολογίσουμε και τη βαρυστιμία των τηλεθεατών, μάλλον ο κινηματογράφος τελικά θα καταβροχθίσει και τις τηλεταινίες και την τηλεόραση.

Μ.: Όμως από την άλλη, οι κινηματογραφικές αίθουσες άρχισαν να ξαναγεμίζουν. Μήπως ο κόσμος κουράστηκε από την τηλεόραση;

Κ. Ζ.: Η σχέση του κόσμου με την τηλεόραση είναι μια σχέση επιβεβλημέ-

νης απήθιας. Ο καθημερινός τηλεοπτικός πόλτος των ιδιωτικών κυρίως καναλιών επιβάλλεται μέσα στο σπίτι, αλλά ο σκεπτόμενος άνθρωπος αρθιάζει από όλο αυτό το μπαράζ των άχρηστων πληροφοριών, των κακόγουστων εικόνων, των εμετικών οίρια, της χυδαιότητας και της βίας που δεν τον οδηγεί παρά μόνο στο κρεβάτι του ύπνου, κατάκοπο κι εξαντλημένο.

Είδατε ποτέ να βγαίνει κανείς από μια κινηματογραφική αίθουσα με τα ίδια συναισθήματα; Ο κόσμος όχι απλάς κουράστηκε, νιώθει ζαλισμένος, προδομένος και απθιασμένος από αυτόν τον επισκεπτή που του επέβηλε η φρενίτδα της τεχνολογίας, γιατί ταυτόχρονα νιώθει παγιδευμένος από τα «πλεονεκτήματα» του: διαρεάν θέαμα, ξεκούραστο θέαμα, παγκόσμιο θέαμα, θέαμα, θέαμα... Ένας βολεμένος κόσμος βεατών. Όμως, ο Φρανς Φανόν μας το είπε έγκαιρα: κάθε θεατής είναι δειλός ή προδότης.

Μ.: Αν ζούσε ο Πλάτων, θα κατηγορούσε την τηλεόραση ως δολοφόνο της ισθγορίας. Πιστεύετε στην τηλεόραση;

Κ. Ζ.: Πιστεύω πως ο άνθρωπος όλο και φτωχάεινε διανοητικά από την ανάπτυξη της τεχνολογίας, μέρος της οποίας είναι και η τηλεόραση. Το τραγικό είναι πως δεν μπορούμε να επιστρέψουμε στη φύση, αλλά πέστε μου τι κέρδιος ο σύγχρονος άνθρωπος που διαβάζει εφημερίδες, βλέπει τηλεόραση, πετάει στ' άστρα... Απλάς, περισσότερο άγχος και μοναχιά. Ποιος αμφιβάλλει πως οι παππούδες μας δε ζούσαν πιο ήρεμα και πιο ευτυχημένα;

Πριν λίγα χρόνια στη Γερμανιά έγιναν στατιστικές σε ομάδες ανθρώπων που τους ακαίρεσαν τη συσκευή της τηλεόρασης. Σε λίγα καιρό από τη «στέρηση» έγιναν πιο κοινωνικοί, τα παιδιά βρήκαν τα κοινωνικά τους παιχνίδια, οι μεγάλοι συζητούσαν και κοινωνούσαν με τους άλλους, από το να είναι καθλωμένοι μπροστά στη συσκευή. Βέβαια αυτό δεν κράτησε για πάντα, γιατί όλες οι σειρήνες μάς κάνουν να πιστεύουμε πως θα είμαστε μιονεκτικοί αν δεν παρακολουθούμε την εξέλιξη, αν δεν είμαστε καταναλωτές, αν δεν παρακολουθούμε το κοπάδι...

Μ.: Ως σκηνοθέτης είστε δέσμιος της εικόνας ή έχουν βαρύνειτα οι λέξεις;

Κ. Ζ.: Από την πρώτη μου ταινία, το «Άλογο» ένιωσα πως προτεραιότητα έχει η εικόνα. Ήμουνα βέβαια και γαλουχημένος με τον κινηματογράφο προ του '30, αλλά και πιστεύα ενστικτωδώς πως αν δεν μπορείς να διηγηθείς με εικόνας αυτό που θέλεις, δε σου ταιριάζει αυτό το εκφραστικό μέσο. Έτσι στο «Άλογο» έβγαλα όλους τους διαλόγους και στήριχτηκα στην εικόνα και τη μουσική. Αυτά τα δυο στοιχεία με κυριαρχούν ακόμη. Η εικόνα και το μοντάζ της εικόνας είναι τα πρωταρχικά. Οι λέξεις, οι ήχοι, η μουσική πρέπει να είναι στοιχεία που προωθούν την ιδέα που εκφράζεται εικαστικά, είναι βοηθητικά στοιχεία.

Μ.: Τι σας ώθησε στη σκηνοθεσία και όχι, ας πούμε, στη ζωγραφική, στη μουσική, στην ποίηση;

Κ. Ζ.: Η μαγεία του «Ποτέμκιν». Όταν είδα αυτή την ταινία, αισθάνθηκα μέσα μου ένα τράνταγμα, σαν να με χτύπησε κεραυνός και ακέφτηκα αστραπιαία και... θραύσεται πως αυτή την τέχνη μπορώ να την κάνω. Κι από τη στιγμή εκείνη μια δεύτερη κυρίαρχη σκέψη με βασάνισε για μερικά χρόνια: μια είμαι και κανός; Και όταν συγκεντρώσα τα απαραίτητα χρήματα και κατέληξα να γυρίσω το «Άλογο», στηρημένος στο ομώνυμο διήγημα του Παπαντωνίου, το έκανα γι' αυτόν ακριβώς το λόγο: να διαπιστώσω εγώ αν τα καταφέρνω σ' αυτή τη δουλειά. Το αποτέλεσμα μ' έκανε ν' ανέβω το «πρώτο σκαλί»...

Μ.: Μετά το Ρενάι και τον Γκοντάρ, το Βέντερς και το Φαουμίντερ, τον Παζολίνι και το Φελίνι, τον Ταρκκόφσκι, τι;

Κ. Ζ.: Μα και μετά τον Αϊζενστάιν, τον Τσάπλιν, τον Ντράγγερ και τον Όζου, υπήρξαν και ο Ουέλς και ο Ρενάι και ο Αντονιόνι και ο Ταρκκόφσκι. Μεγάλοι δημιουργοί πάντα θα ξεφυτρώνουν σε διάφορα μέρη, όπου το έδαφος είναι ευνοϊκό για καρποφορία. Ας ελπίσουμε κάποτε και στη χώρα μας το έδαφος να γίνει ευνοϊκότερο για μεγάλους δημιουργούς. Αν και ο κινηματογράφος ενός έθνους δε στήριζεται - και δεν πρέπει - μόνο στις κορυφαίες στιγμές του. Το σημαντικό είναι να προσφέρονται ευνοϊκές συνθήκες όπου όλα τα άθη να μπορούν να καλλιεργηθούν. [Μ]

Manos Kefis

ΜΑΝΔΡΑΓΟΡΑΣ, 74ΧΧΟ 2-9, ΟΡΕΣΜΕΝΟΣ 95